

Tussen leraren en leerlingen heerst een hiërarchische verhouding. Leraren dragen meer verantwoordelijkheid voor wat er in de les gebeurt dan leerlingen. Leraren hebben meer over leerlingen te zeggen, dan omgekeerd. Hiermee treedt het verschijnsel 'macht' op in klassensituaties. Macht roept echter vaak onmacht op. Het is effectiever om vanuit kracht les te geven.

"Ja, jongens, zitten! Koppen dicht. Ik wil met de les beginnen." Hoeveel lessen in het Nederlandse onderwijs zullen er met dit soort zinnen beginnen? Wellicht milder in de taal, maar minder dwingend? Het is immers aan de leraar om ervoor te zorgen dat er geleerd wordt, dat het leerproces plaats kan vinden? De reacties van de leerlingen op dergelijke taal zijn op zijn best welwillend. Boeken worden uit de tas gepakt, gesprekken verstommen. Vaker echter ontstaat het lijdzame verzet dat leraren zo goed kennen: zuchtend en steunend worden traag de spullen gepakt en op tafel gelegd. "Mijn boek vergeten, meneer". Nog ernstiger wordt het wanneer de klas in verzet gaat tegen de opdrachten van de leraar. Dan ontstaat de strijd om de macht. Een strijd, waarin veel energie en tijd verloren gaat. Een strijd met louter verliezers. Kan het anders?

Macht en onmacht: een dynamiek

Kenmerkend voor het begrip 'macht' is dat er ook een tegenhanger is: 'onmacht'. We noemen dit een dynamiek: twee grootheden die elkaar oproepen én elkaar tegenwerken. Macht roept onmacht op. Onmacht roept echter ook macht op. 'Meneer, ik kan het toch niet helpen, dat hij mijn boek niet teruggegeven heeft?' 'Dan had je je boek maar NIET moeten uitlenen!'

Het (lijdzame) verzet uit de vorige alinea is een poging om tegen de macht van de leraar in te gaan. Het machtsgebruik van de leraar beoogt de passiviteit van de leerlingen te doorbreken. Macht en onmacht zijn dus aan elkaar gekoppeld.

Op zich is er niets mis met 'macht'. Het is ook niet te miskennen. In de relaties tussen mensen, en zeker in hiërarchische relaties zoals we in het onderwijs aantreffen, speelt macht altijd. Het is een illusie om dit te ontkennen. Cruciaal hierin is echter of deze macht wordt aangewend ten bate van de minder machtige, in klassensituaties meestal de leerling, of dat het ten koste van hem gaat. Hier speelt de ethische vraag een rol.

Macht en ethiek

Wanneer een leraar zijn macht aanwent om een positieve bijdrage te leveren aan het leerproces en de studieresultaten van de leerlingen, dan krijgt hij niets dan lof van diezelfde leerlingen, hun ouders en ook van zijn schoolleiding. 'Hij is streng maar rechtvaardig', wordt soms over een dergelijke leraar gezegd. 'Bij hem leer je tenminste wat'. Vaak is er in zijn lessen ruimte voor humor, voor ontspanning of om óók eens over iets anders te praten. Deze leraren gebruiken hun macht op ethische wijze.

In januari 2009 verscheen bij CPS Uitgeverij van de hand van Henk Galenkamp het boek 'Krachtige leraren, prachtig onderwijs. Naar meer contact en bezieling in de school' (www.cpsuitgeverij.nl). Dit artikel is het eerste in een serie van drie over onderwerpen die in dit boek beschreven staan. In het september- en het decembernummer van dit blad verschijnen de andere twee artikelen.

We spreken ook wel over gerechvaardigde macht.

Iets anders is het wanneer een leraar bang is voor zijn leerlingen of dat hij door de schoolleiding erop aangesproken wordt, wanneer de leerprestaties van de leerlingen onder de maat blijven. Dan zal hij, wellicht onbewust, zijn macht aanwenden ten behoeve van zichzelf. Het is dit soort gebruik van macht, dat weerstand oproept bij leerlingen en hun motivatie doet afnemen. Vervolgens wordt juist dit effect door de leraar aangegrepen om nóg meer macht uit te oefenen. Het effect is een machtsstrijd. De leraar verkeert in de illusie dat hij met de inzet van macht de leerlingen tot leren kan brengen. De leerlingen zullen 'uit alle macht' proberen te bewijzen dat dit niet gaat.

Macht en verantwoordelijkheid

Centraal in dit geheel staat de vraag 'Wie is er verantwoordelijk voor het leren van de leerling?' Is dat de leraar? Of is dat de leerling? 'Ja, maar die kunnen die verantwoordelijkheid helemaal niet dragen', is een veelgehoorde uitspraak in het onderwijs. Is dat zo? Hoe weet je dat? Of is het misschien zo dat leerlingen zich juist verzetten tegen leraren die de verantwoordelijkheid voor hun leren overgenomen hebben? En dat juist daardóór deze leerlingen hun verantwoordelijkheid niet op zich nemen?

Omkering van macht en onmacht

Met de dynamiek van macht en onmacht is dus iets bijzonders aan de

Lesgeven: vanuit macht... of vanuit kracht?

hand. Wanneer een leraar zijn macht probeert aan te wenden om de leerling tot leren te brengen, treedt niet zelden het averechtse effect op: de leerling gaat in verzet, hetzij openlijk, hetzij ondergronds (lijdzaam verzet). Het is alsof de leerling tegen de leraar zegt: 'Zie mij maar eens aan het leren te krijgen'. Hier treedt de omkering van de macht en de onmacht op: de leerling speelt het 'spel' van de almacht van de onmacht en de leraar komt in de onmacht van de macht terecht.

Deze omkering van macht en onmacht is slechts voorbehouden aan baby's. Formeel bezitten de ouders de macht en is de baby volkomen van hen afhankelijk. De baby mag echter, door te huilen, macht uitoefenen over zijn ouders: deze komen aansnellen om te onderzoeken wat er mis is met hun kind: vieze luier, oorpijn, honger? Dit is, voor een baby, een levensreddend principe. Het is de almacht van de onmacht.

Wanneer echter, bij de kassa van de supermarkt waar alle snoep staat, de driejarige op dezelfde manier macht uitoefent op zijn ouders ('Geef me snoep of anders zal ik door te gaan krijsen de burens laten zien wat een slechte ouders jullie zijn') en deze gaan hierin mee, dan ontstaat het schadelijke patroon, waarin het kind de macht krijgt om zijn ouders emotioneel te chanteren. Dit noemen we het 'spel' van de almacht van de onmacht. Het is dit 'spel' dat zich vaak in klassensituaties voortzet.

Lesgeven vanuit kracht

De leraar maakt aan het begin van de les een babbeltje met een groepje

leerlingen. Hij is oprecht geïnteresseerd in hun welbevinden en vraagt hoe een lastige situatie van een van hen is afgelopen. Dan, zonder zijn stem te verheffen, zegt hij: 'Nou, zullen we maar eens aan het werk gaan?' Zonder morren pakken ze hun spullen en openen de boeken... Hierboven spraken we over leraren die gerechtvaardigde macht gebruiken in de omgang met hun leerlingen. We noemen dit een krachtige leraar. Waar macht en onmacht aan elkaar gekoppeld zijn en elkaar oproepen, bestaat de tegenhanger van kracht, onkracht, niet. Macht roept onmacht op; kracht roept kracht op.

Een leraar die in zijn kracht staat, is helder en begrensd. Hij geeft de kaders aan, waarbinnen leerlingen zich hebben te gedragen. Door de duidelijkheid waarmee hij grenzen aangeeft, ontstaat er een gevoel van veiligheid bij de leerlingen. Ze weten waar ze aan toe zijn. Hij laat de leerlingen hun eigen verantwoordelijkheid voor hun leerproces én hij neemt zijn eigen verantwoordelijkheid voor zijn eigen bijdrage daaraan. Hij gebruikt alleen gerechtvaardigde macht. Hij laat zich niet verleiden tot machtsmisbruik en komt dus niet in het 'spel' van de omkering van macht en onmacht terecht. Hij is een autonome professional die weet dat hij ertoe doet in het schoolleven van de leerling. Krachtige leraren helpen leerlingen om in hun kracht te komen. Het is dit type leraren dat ik onze leerlingen gun.

Informatie: Henk Galenkamp, h.galenkamp@chello.nl